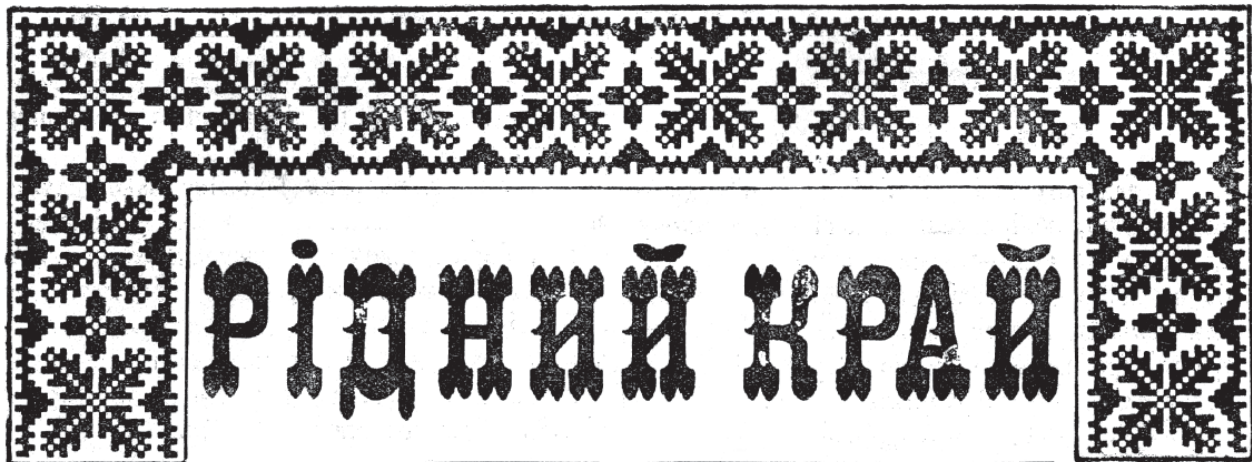

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

«...РАТАЙ НА НИВІ НАШОГО СЛОВА» (ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» ПРО «...РОЗМАНІТНУ ПОСТАТЬ КУЛІШЕВУ»)

Числа часопису «Рідний Край», що в 1905–1916 рр. ніс духовну поживу українцям, висвітлював події в Україні й за її межами, не припали порохом забуття, їхні шпальти не пожовкли від часу. Це видання гортали й сумлінно студювали науковці, письменники, прості люди, усі, кого цікавили українська історія й культура, місце в них Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Панаса Мирного, Грицька Коваленка, Олени Пчілки, Миколи Дмитрієва й багатьох інших достойників. Тижневик не міг обійти увагою українського майстра слова, критика, фольклориста, історика, громадсько-культурного діяча, який дивував своїх сучасників і ще більше заворожує тих, хто прийшов після нього, огромом власних діянь, – Пантелеймона Куліша. Жаль лишень, що цей видатний митець рано відлетів у засвіти. Якби Кулішеві випало трудитися в ХХ столітті, «Рідний край» неодмінно заряснів би його працями. Сталося, на превеликий смуток, по-іншому: журнал увічнював пам'ять передчасно спочилого в Бозі вели-

кого духовного ратая, який зняв завісу забуття з нашого сповненого таємниць минулого, розкрив нові горизонти перед материнським словом, розбурхав українську свідомість, уселив у серце й душу рідного народу вогонь непокори.

До роковин смерті Пантелеймона Куліша редакційна колегія вмістила в четвертому числі за 1908 рік замітку «Згадки про П. Куліша...»: «При наближенню дня смерті П. Куліша (2-го лютого) до нас наспівали спогади про його від різних людей. Ми не раз висловлювали велике поважання до Куліша за його працю на полі українського письменства і охоче даємо місце тим спогадам про невсипущого Ратая. Частина того, що надіслано, іде в сьому числі, а частина – в першому числі за місяць Лютий».

Трохи раніше – у першому числі – опубліковано лист Ганни Барвінок (Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш) із доданим до нього віршем Пантелеймона Куліша: «Настає незабута хвильова година 2-го Лютого: гірка, тяжка втрата українського діяча П. О. Куліша,

що стільки десятків літ утримував силою духа свого і працею нашу Україну, працював без культурних підвалин, без працівників, в боротьбі з тодішньою цензурою.

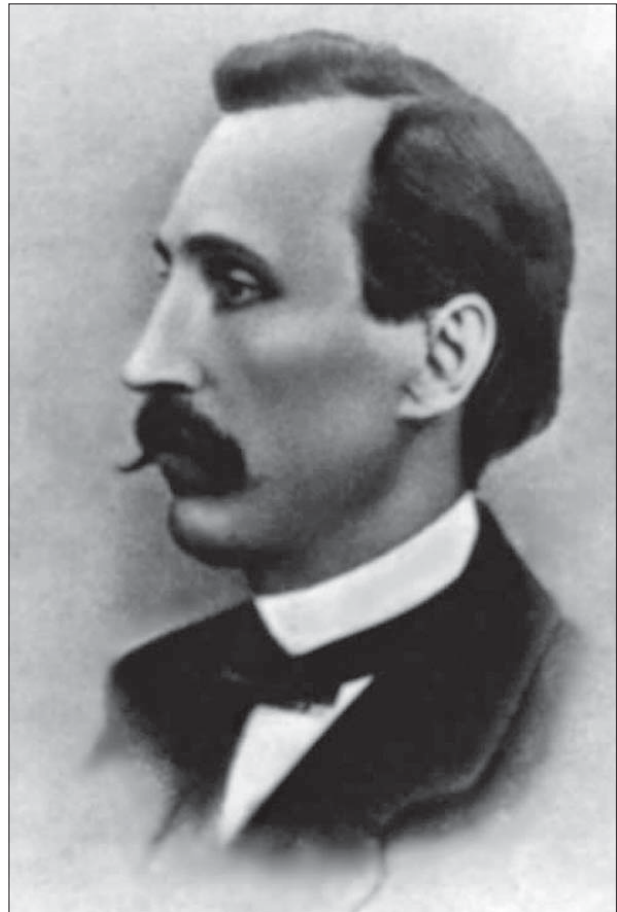
Сам керував у темряві і безнадійності, спотикаючись, Ратай український. Покликав, хоч гаразд було й ні-до-кого, бо темно ще на дворі було. Вкраїна на зорі ще була: не прокидалася. Сподвижники ще не нарости. Ратай, себе розважаючи, казав:

*Ой ходив би я по селах
Від хати до хати,
Ой співав би я по селах, –
Нікому співати!
Чиє серце стрепенеться
Од слова живого,
Що співав я, віщував я
Віку молодого!
Ой співав я: «Буде жити
Наше слово, буде!»
Чи живе ж воно у тебе,
Безталанний люде?
Не по селах прохожав я,
А по кладовищах:
Спочиває наше слово
В німих гривовищах.
Поминаю усіх мертвих,
А по живих плачу,
Що нікого я живого
Серед них не бачу...*

Часопис «Рідний Край» надрукував і таку сповнену шани й любові до Пантелеймона Олександровича поезію Простака з хутора «Крайполе»:

*Ой рано ти опівночі
Удосвіта встав,
Ніхто ж тебе, панотченьку,
Тоді й не пізнав.
Чи ніч була без місяця,
Без місяці й зір,
Ніхто-ж бо то не виглянув
Із хати на двір...
Хоч де-не-де по хатинах
Світ уже блищав,
Та твоєї ж то він праці
Ще не освіщав.
Став до праці ти за-рання,
Щоб більше зробити,
Працював ти у темноті,
Щоб всім догодить.
А що скоро світ прогляне,
Ти тоді вже знав,
Чому ж бо ти, панотченьку,
Довше був не спав,
А ж до ранку до видного,
Тоді був-би встав,*

*Як у всяке віконце
Світ уже б сіяв.
Тоді-б було й твоє діло
Сяло на весь світ,
Розпізнав-би по видному
Тебе рідний рід.
А тепер то прокинулись
Старі і малі,
Прокинулись... та горенько, –
Ти спиш у землі...*

П. О. Куліш (1819–1897), український письменник, перекладач, етнограф, видавець, громадський діяч

Велику цінність становлять «Спомини» дружини Пантелеймона Куліша», які з'явилися в другому числі журналу за 1907 рік. Звернутися до них Ганну Барвінок змусила активна діяльність тодішньої української молоді, яка вимагала заснування кафедри рідної мови в освітніх закладах. Ці наміри, говорить вона, – «безнадійна мрія» її незабутнього чоловіка, який «брав самітно затужавлений обліг і тільки бажав, щоб хоч пізно, а одгукнулось молоде покоління на його високе бажання – оживити Україну, вивести з забуття». Пані Ганна правдиво передає стан душі Пантелеймона Олександровича, якому найдужче боліло те, що «всякий народ» – росіяни, поляки, євреї – мають своє

назвисько, а українці – ні, що ми геть забули власну історію. Куліш уперто пер свого плуга, орав духовну ниву, «увертав скибу за скибою, живучи тільки однією святою ідейною думкою, що треба брати й сіяти хліб, щоб був свій, хоч і чорний, і черствий». Ці думки авторка «Споминів» potwierджує поетичними рядками, які «сказав Куліш», теплими словами про Кулішеву діяльність Тараса Шевченка, Івана Пулюя і «якогось добродія»:

*Як праотець Адам, ходжу я тут за плугом,
В поту лиця свій хліб насушний їм,
І нікого мені назвати братом, другом,
Або слугою, парубком своїм.*

«Ще він сказав»: *Як жизнь важка, гірка, великострунна,
До вічного спочивища добралась...*

Слова Великого Кобзаря, написані на Євангелії, подарованій Пантелеймонові Олександровичу, Ганна Барвінок називає «високим епітетом»:

*Без малодушної укоризни
Пройти мятарства трудной жизни,
Измѣрить пропасти страстей,
Понять на дѣлѣ жизнь людей,
Прочестъ всѣ черныя страницы,
Всѣ беззаконья дѣла,
И сохранить полѣт орла
И сердце чистой голубицы, –
Ессе вот!*

29 липня 1897 року «на пів-рокову панахиду» Іван Пулюй написав у листі до дружини письменника таке: «Гетьмане наш! Тої влади гетьманської не видібрала й не відбере в тебе ні одна людська сила. Ти гетьман України *perpet aeterno*, могутий не мечем кривавого насилля, а булавою правди, світла науки.

«Вітаю Тебе тим найбільшим ім'ям, яким може пошанувати Україна». <...>

Споминки мої про незабутого друга пишу, то вже не мені додавати йому авреола: авреол його буде так довго сіяти, як довго люде розмовлятимуть на українській мові.

Perpet aeterno».

Із цими словами перегукується послання «добродія» до Олександри Михайлівни: «„Культурі служимо“, се характеристика вашого чоловіка... І він служив їй безупинно».

Дружина Куліша вправно володіла пером, вона змогла у «Споминах» розкрити невтомну працю його над Святим Письмом: «Усе він казав: „Сподоби мене Господи скінчити в перекладі Біблію, що так вопіюще потрібна для народу. Тоді скажу: „Господи! в руці твої

предаю дух мой“. Тоді спокійно умру”». У труді праведному, продовжує Ганна Барвінок, Пантелеймон Олександрович і сконав «серед темного люду. І склонив свою обтяжену багату голову; ще піднявши руку до чола, писав швидко останні слова: стрічку за стрічкою, мов на сторінках часописі, поки в знеможі упала обважена холодом смерті рука і він склепив свої ясні очі...». За здоров'ям своїм він ніколи не стежив, захопив застуди, бо працював у рукавицях у страшенно холодному кабінеті, знеміг – і відійшов у кращий світ. Уже будучи на Божій дорозі, він, свідчить дружина, «все таки... працював», вона «під руки водила його до столу». Незрадливий патріотизм цього чоловіка і в тому, дізнаємося від Ганни Барвінок, що звелів себе поховати поруч рідної хати.

Розкрито у «Споминах» і велич духовно-мистецького подвигу Пантелеймона Куліша: він упродовж усього свідомого життя невтомно збирав скарби народної творчості, «писав під 19-тю псевдонімами». «„Грамотку” написав для народу, 5 тисяч примірників видав, і на свій кошт, дарма, ящиками по губерніях розповсюджував, і прохав своїх друзів, що б дарма роздавали народові, аби читали. Потім „метелики” – книжечки пускав по вітру, аби по всіх усядах летіли по Україні безплатно. Учив грамоти молотників, столярів, інтеллігентну молодіж, і все до своєї ріллі нахилив; учив хлопців, дівчат, – ще тоді й школ не чуть було; учнів і 35-літніх робітників, не вважаючи на те, що казали: скоріш на долоні волосся поросте, ніж він вивчиться. А учень виучувався, і газету читав, і слова вирізував у себе на воротах».

Куліш робив усе можливе, аби міцніло й ширилося наше красне письменство. Він редагував рукописи Марка Вовчка і своїм коштом видавав їх, допомагав випустити у світ твори Квітці, молодим письменникам Щоголеву, Левицькому, Кониському, подбав про друк шедеврів Шевченка. У Петербурзі заснував друкарню передусім для того, щоб українське слово доходило до читача. Багатьом із них Пантелеймон Олександрович послав книги «для підтримання висоти культурної». І мабуть, і разу не пообідав так як люде. «Ніколи», було жартуючи каже, «й ложки борщу хлѣбнути, ні куска хліба в смак з'їсти».

Пантелеймон Куліш «розкладав огні по шляхах України й Галичини», щоб «Божа іскра в 30 мільйонному народі не погасла, така яскрава, така поетична, така улюблена! Боже мій! як він її любив, як боявся стратити її». Для підтвердження сказаного наведено фрагмент із листа Куліша, під яким Д. Шепрок залишив такі слова: «Я не малорось, но должен удерживать слѣзи, когда читаю такія строки:

Нѣтъ для меня волшебнѣе чаръ, какъ пѣсня родная; какъ ангель, ходитъ она въ купѣль

Силоамскую! Родная пѣсня! родная поезія! пусть гонить тебя, кто хочет, – ты всегда останешься для души моей святыней. Пусть приметъ Богъ страданія мои и другихъ душъ, какъ жертву, и просвѣтитъ свѣтомъ своимъ Украину! Ради мучениковъ онъ извергалъ огонь на землю. Сколько же мук и чистыхъ жертвъ принесено за Украину! Боже мой! сколько у насъ добра на Украинѣ, и никто ему цѣны не знаетъ. Ничѣмъ не обидѣлъ Господь Украину. Какіе у насъ цвѣты цвѣтуть, какія пѣсни поются!..»

Ганна Барвінок подає у споминах і деякі біографічні відомості: їй не радили виходити заміж за Пантелеймона, бо йому «ніколи буде за Гіббонами, Боклями, Спенсерами, за прихильністю до України, й зглянуть на жінку». Та сталося все інакше: він запалив свою дружину тією самою ідеєю, вона вирішила віддати себе сповна рідному народові – «все принесла в жертву на <...> оltарь священної любові до України, – і не вважала се й за жертву».

Прочитуємо в цьому зв'язку й такі щемливі рядки: «А ще йому сієї турботи було мало, – він шість моїх небог учив, де-за-яких і в гімназію платив; все бажав посилити свою запущену ниву, своїм словом вірним-українським. Ще й брата вчив. Одна з небог поступила у Єлизаветській інститут, прямо в 5-й клас; і знала українську мову найліпше і поезії досконале, опріч іностранный мови, англійської, французької й Російської, – ніде небувши, тільки у нас з дев'ятого року. Свою працю кидав, а поле українське збогащав».

Для Пантелеймона Куліша було найважливішим, аби його ідеї підхопила і творчо продовжила молодь. У «Споминах» подано поетичне звернення митця слова й патріота України до тих, кому продовжувати справу своїх попередників:

*Кобзо моя, непорочна утіхо!
Чом ти мовчиши? Задзвони мені стиха.
Голосом правди святої дзвони,
Наші пригоди мені спом'яни.
Може, чиє ще не спідлене серце
Тяжко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.*

* * *

*Хто не здоліє озватись словами,
Хай обізветься дрібними слезами;
Ти-ж своє слово дзвони-промовляй,
Душам братерським заснуть не давай.
Хай недовірки твої кам'яніють,
Хай вороги твої з жалю німіють,
Рідну сім'ю ти до-купи зживай.*

* * *

*Гей, хто на сум благородний багатий!
Сходьтєся мовчки до вбогої хати,
Мовчки сідайте по голих лавках,*

*Мовчки сумуйте по вбогих братах.
Темно на дворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од півночи віє,
Квилять вовки по степах-облогах.*

* * *

*Кобзо! ти наша відрада єдина...
Поки прокинеться сонна країна,
Поки діждеться живої весни,
Ти нам по хатах убогих дзвони!
Стиха дзвони; нехай мучене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.*

У Пантелеймона Куліша й Ганни Барвінок взаємини не були безхмарними. Та всі земні грихи дружина прощає своєму чоловікові й так закінчує свої «Спомини»: «Скільки щастя мені дав, стільки й горя незабутого! Пером йому земля!»

Після цих слів подано народну пісню, яка розчулює й найчерствішу душу:

*Голубе сив, коли-б то ти жив,
Хоть би ти не чув, аби ти жив був.
Я б твої крила позолотила,
Я б твої очі накарувала,
Тебе самого намалювала,
Та на тій стіні, де сидить мені,
Та у тій хаті, де пробувати.
Коли б же мені голубонько мій,
Я б його личенько намалювала.
Ой я ходила і вибирала,
Нема такого, як я втеряла!..*

«З найбільшою втіхою помістили ми ці «Спомини» високошановної авторки, – дає свій коментар до надрукованого редколегія «Рідного Краю». – Зовсім зрозуміло, що спогади Ганни Барвінок про любу дружину й найближчого товариша в праці всього життя вийшли повні такого теплого, можна сказати, побожного пошанування його пам'яті. Значно поділяємо признання високої достоти Кулішевої, бо Ганна Барвінок говорить як раз про те, що й ми ставимо Кулішеві в високу заслугу: власне – його невсипущу працю, яко ратая на ниві нашого слова. Радо містимо посеред «Споминів» і вірші Кулішеві, – хоть де-кому вже й відомі; вони послужать бажанню високоповажаної авторки поєднати працю Куліша з працею ратаїв молодих: нехай ті вірші будуть для наших починаючих авторів зразком, – як давній мистець владав і віршем, мов кути́м із срібла, і мовою, дзвінкою як кобза».

Ґрунтовний огляд життя і творчості Пантелеймона Куліша зроблено в статті Олени Пчілки «Пам'яті П. Куліша», яку запропонувало читачеві шосте число альманаху за 1907 рік. Її написано в місті Полтаві до десятиліття того трагіч-

ного дня – 2 лютого 1897 року, коли на своєму хуторі Мотронівка, що на Чернігівщині, полишив цей світ невтомний трудівник, який «тільки в останні дні наглої хвороби» одірвався «від української письменницької праці». Авторка свідома того, що береться за вельми відповідальну справу. Вона наголошує на тому, що постать «надто талановитого нащадка чернігівського козацького роду» аж ніяк не можна описати в одній замітці. Їй треба присвятити окремі томи, авторами яких мають бути біографи, критики, а також «психологи, знавці людської душі». Лише об'єднавшись і добре потрудившись, вони зможуть розкрити грані «розманітної постаті Кулішевої, всю химерно-рухливу, поривну вдачу його», яка «ж бо так відбивалася і в його літературній праці, і в громадській діяльності». Свою розвідку Олена Пчілка називає поминальною згадкою, з чим погодитися важко. Перед нами невелике за обсягом, але багате на інформацію літературознавче дослідження (за визначенням Ольги Петрівни, «наукова розправа»). Мета його – не порпання «в подробицях діяльності <...> видатного чоловіка», а об'єктивний аналіз усього того «доброго, яке було в його праці, той великий спадок, що зостався від всього багатолітнього труду його». Пантелеймона Куліша справедливо віднесено до найславетніших постатей, спадок яких єднає українську справу, що вершилася в Україні, у Петербурзі і в Галичині, згуртовує всіх, хто «стоїть на ниві української культури», зв'язує «невидимим посилом з тим, що було найдорожчим», – прихиллям до рідного слова. Олена Пчілка робить спробу хронологізувати творчість «щирого нашого» Куліша, залишивши поза дослідницьким оком усі його «прикри присуди».

У 1850-х роках, коли «було темно ще на дворі» і в наше віконце «ледь-ледь бренила зоря світолиця», Пантелеймон Олександрович запалив досвітній вогонь, який просвітив багатьох, змусив побачити те, чого вони не помічали «ходячи й по дневі». Ця метафора яскраво демонструє особну Кулішеву знаковість у нашому духовному просторі. Його «Записки о Южной Руси», журнал «Основа», твір «Чорна рада» повернули українську свідомість. Ольга Петрівна поділяє думку наукових критиків 1970-х років, що в «Записках...» далеко більше мистецької вигадки, ніж правди. Водночас вона робить акцент на іншому досить промовистому факті – зібрані Кулішем «предання», «казки», «легенди», «кобзарські думи» живили думку, чарували серце й душу всіх, хто з ними знайомився. Убрані в книги народнопоетичні перли названо патріотично-українською проповіддю, а автора

талановитим ентузіастом. Цінність книги слід убачати в тому, що вона зробила більше «для розбудження національної свідомості й патріотизму в українській інтелігентській громаді, ніж би могли цього досягти скільки томів найправдивіших наукових історико-етнографічних документів».

Вичерпно схарактеризовано значення в поступі української справи місячника «Основа», який будив думку прихильників патріотичної праці «на холодній півночі кам'яного Петербургу». Творча рука Куліша-редактора переводила на наш лад усе, що надходило до журналу, навіть те, що пропонували іноземці. Воно одержувало нове культурне життя, доводило, що наша мова не задля хатнього вжитку, що в неї велика перспектива.

Згадано в праці Олени Пчілки й про жінку-великоросіянку родом з Орловщини – «пані Маркевич, що стала Марком Вовчком». Мова її творів набула нової якості – «зовсім та сама легендарна, чудова, народна... що й в казках Жемчужнікова, поміщених в записках о „Южной Руси“». Чоловік Марії Вілінської в листах щиро дякував Пантелеймонові Олександровичу, що він «пильно потрудився коло оповідання паніного».

До особливих заслуг Куліша віднесено бездоганне знання ним української мови в усьому її народнорозмовному вияві, намагання надати їй літературної форми. Цей митець розвинув і збагатив українську епістолярну царину. Він, пише Олена Пчілка, «знав і тямив, як до кого писати» – до «аристократки-панночки», «товариша-письменника», «кобзаря Вересая» й ін. Не оминула Ольга Петрівна й таких духовних сфер Кулішевої діяльності, як поезія, мала й велика проза, переклади (Шекспір, Байрон, Євангеліє, Біблія).

Укрупнено в розповідь уже проаналізовані вище спогади дружини Куліша про те, що й в останні дні життя він жертвенно працював над Святим Письмом (Старим Заповітом), що «навіть серед смертного конання водив холодніючою рукою, неначе-б писав».

Пантелеймона Куліша справедливо названо «першим орачем», який «українським словом почав і кінчив її, можучи сказати тій рідній мові: „Ти бо єси оправданіє моє!“». Ці слова сказані понад сто літ тому. Не втратили вони своєї сутності і в наш час. Духовний подвиг Пантелеймона Куліша захоплюватиме майбутні покоління. Вони вважатимуть його, як і Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Бориса Грінченка, своїм великим предтечею.

